

موزه نسخ خطی ماتناداران^۱

شهر ایروان

مهرداد مؤمنی

دانشجوی کارشناسی ارشد زبانشناسی ارمنی

دانشگاه دولتی ایروان ارمنستان

ماتناداران، یکی از مراکز فرهنگی بسیار قدیمی کشور ارمنستان است. نخستین اطلاعات به دست آمده درباره آن به قرن پنجم میلادی بازمی‌گردد؛ یعنی به سال ۴۰۴، زمانی که مسروپ ماشوتوس^۲ به همراه شاگردان و همفکرانش به کار نوشتن و به وجود آوردن متون ادبی همت می‌گمارد. در پایتخت آن زمان ارمنستان، واغار شاپات^۳، کتابخانه‌ای در کنار خلیفه‌گری^۴ وجود داشت که علاوه بر نوشتن کتاب‌هایی به زبان ارمنی، کتاب‌هایی نیز به زبان‌های دیگر جمع‌آوری می‌کرد. به مرور زمان، کتابخانه واغار شاپات و کتابخانه‌های مراکز دینی و دانشگاه‌ها تبدیل به مراکز تحقیقاتی بزرگی شدند که در آنها ادیبان، مورخان، فلاسفه، ریاضی‌دانان، حقوقدانان، شاعران، منجمان، دانشمندان، جغرافی‌دانان، پزشکان و دیگر محققان آثار خود را نوشته و به آنجا می‌سپردند.

قرن نوزدهم، آغاز دوران پیشرفت برای کتابخانه ماتناداران بود. به نحوی که تا ابتدای جنگ جهانی اول تعداد کتاب‌های موجود در آن به ۴۶۶۰ جلد رسید. با شروع جنگ جهانی اول و قتل عام ارمنه ترکیه در سال‌های ۱۵-۱۹۱۰، دوران پرمصیبت دیگری در فرهنگ ارمنه به وقوع پیوست که به سبب آن بسیاری از متفکران کشته شدند و مدارس، کلیساها، مراکز علمی، کتابخانه‌ها و دیگر اماکن فرهنگی از بین رفت. پس از آن یک سری بنیادهای فرهنگی مردمی به وجود آمد و این بنیادها مشغول جمع‌آوری اسناد، کتاب‌ها و سایر دست‌نوشته‌های تاریخی از میان مردم شده و همه آن منابع را در تاریخ پنج فوریه ۱۹۲۱ پس از تأسیس «انستیتوی تاریخی - فرهنگی»^۵ به آن نهاد بخشیدند. این انستیتو کم‌کم کار خود را گسترش داده و با همکاری دیگر جوامع ارمنی‌نشین، تمامی کتب، اسناد و مدارک دست‌نویس را گردآوری نمود و در کنار آن،

یک مرکز پژوهشی برپا شد که بدون آن، انجام تحقیقات در زمینه‌های مختلف واقعاً غیرممکن بود. در سال ۱۹۳۹ برای کار بازسازی و بهسازی کتب قدیمی و به نمایش گذاشتن آنان با تلاش شماری از مورخان، شرق‌شناسان، ادیبان، دانشمندان و با همکاری وزارت فرهنگ آن زمان، کتابخانه ماتناداران از اچمیادزین^۶ به کتابخانه میانسینکیان^۷ ایروان منتقل شد.

پس از واقعه جنگ جهانی دوم و برای حفظ این آثار گران‌بها لازم شد که ساختمان دیگری بنا شود. در پی این تصمیم ساختمان امروزی موزه، در فاصله سال‌های ۵۷-۱۹۴۵ توسط مهندس مارک گریگوریان در یکی از کوهپایه‌های زیبای شهر و در انتهای خیابانی که به مسروپ ماشوتوس نامگذاری شده، بنا گردید و راهروهای ورودی آن به تصویر جنگ آواراير^۸ مزین شد. در جلوی ساختمان مجسمه اندیشمندان بزرگ عرصه فرهنگ ارمنی نصب و در آستانه پله‌ها نیز مجسمه مسروپ ماشوتوس ساخته شده و در بالای سرش این جمله

وی «خرد و دانایی را بشناسید و سخنان دانشمندان و بزرگان را درک نمایید.» که پس از به وجود آوردن خط ارمنی و نوشتن انجیل به این خط، جهت راهنمایی روشنفکران آن زمان گفته بود، حک شده است.

اکنون و پس از انتقال تمامی کتاب‌های خطی به موزه ماتناداران، تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه، نسبت به زمانی که این کتاب‌ها در کتابخانه ماتناداران اچمیادزین نگهداری می‌شدند، به چهار پنج برابر افزایش یافته است و تعداد آنها به ۱۶۷۳۱ نسخه رسیده^۹ که از آنها ۱۰۹۹۵ نسخه به کتب دست‌نویس، ۲۰۷۷ نسخه به قطعه نوشته‌ها، ۴۲۱ نسخه به اوراد و طلسم‌ها و ۲۷۲ نسخه به آثار چاپ نشده فهرست‌های نسخ خطی مربوط است.

بسیاری از آثار منحصر به فرد این کتابخانه در سالنی به نمایش گذاشته شده است. برخی از این نوشته‌ها، مربوط به قرون چهار و پنج پیش از میلاد می‌باشند که بر روی پوست حیوانات و سنگ نوشته شده‌اند و از غارها و اماکن ویران شده قدیمی به دست آمده‌اند.

از نظر حجم و یا قطع کتاب‌ها، بزرگترین آنها کتابی به نام مشوتچارندیر^{۱۰} است که ابعاد آن ۵/۳ x ۷/۰ سانتیمتر و وزن آن ۵/۳۷ کیلوگرم می‌باشد. کوچکترین کتاب هم که در سال ۱۴۳۴م. نوشته شده و ابعاد آن ۳ x ۴ سانتیمتر و دارای ۱۹ گرم وزن است، «توناتسویتس»^{۱۱} نام دارد.

ابداع خط ارمنی در قرن پنجم، تحول عظیمی در پیشرفت علوم به وجود آورد. کتب دینی بسیاری به زبان ارمنی ترجمه گردید. انجیل جزو اولین کتاب‌هایی بود که به این زبان برگردانده شد. آثار متفکران مسیحی، مورخان، متون فلسفی و شعرهای مذهبی به منصفه ظهور رسیدند. در قسمتی از موزه، کتاب‌هایی که از زبان‌های دیگر ترجمه شده‌اند مانند کتاب «ردالت» ارسطو، «تحصیل در سخنوری» تئون اسکندری^{۱۲}، «فن دستور زبان» دیونیسیوس تراکایایی^{۱۳} و چند کتاب دیگر به نمایش گذاشته شده است. نسخ اصلی یونانی برخی از این کتاب‌ها از بین رفته و فقط نسخه خطی ارمنی آنها باقی مانده است. از این نمونه می‌توان به کتاب‌های: «در مورد طبیعت» زنون^{۱۴}، «تاریخ‌نگاری» یوسیبوس^{۱۵} و چند کتاب مهم دیگر اشاره کرد.

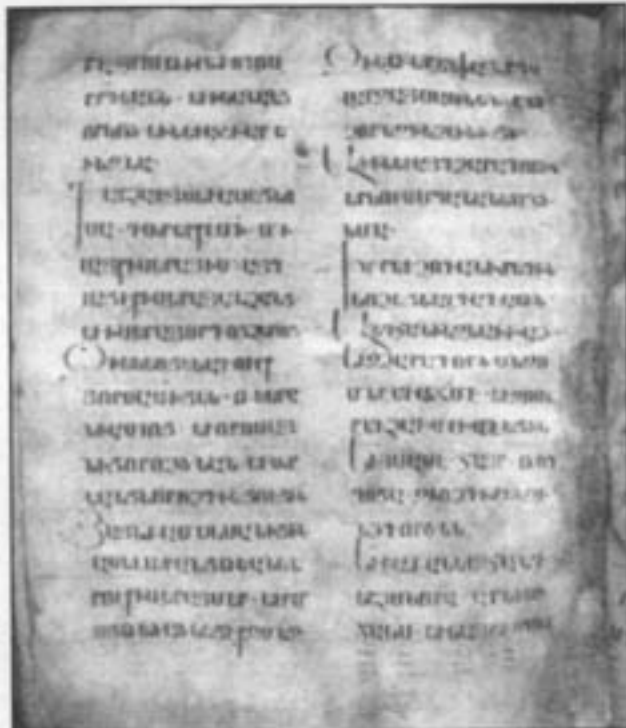
اولین آثاری که پس از پیدایش نوشتار ارمنی به وجود آمد، آثار افرادی مثل یزیدنگ گوغاتسی^{۱۶} که در کتاب معروف خود به نام تکذیب فریق، ادیان آن زمان را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است، همچنین آثار داویت آنهراقت^{۱۷} که او نیز در کتاب فلسفی خود به نام مرزهای ادراک آثار افلاطون و ارسطو را مورد بررسی قرار داده، در این موزه به چشم می‌خورند.

تحقیق و تفحص در تاریخ کشورهای اطراف، از جمله دیگر فعالیت‌های این مرکز بوده و از این نظر یکی از غنی‌ترین مراکزی است که آثار دست‌نویس مورخان قرون گذشته را در خود جای داده است. از کتاب‌های مهمی که در این موزه نگهداری می‌شود، می‌توان به کتاب «تاریخ موسس خورناتسی»^{۱۸} و «آگاتانگوس»^{۱۹} اشاره کرد. در کتاب «تاریخ ارمنی» موسس خورناتسی برای اولین بار تاریخ روزشمار به ثبت رسیده و تمام وقایع از جنگ مذهبی ارمنه و پذیرش دین مسیحیت، و از هنگام آمدن حواریون تا قرن پنجم تماماً به ثبت رسیده است. همچنین در این اثر نخستین افسانه‌های ارمنه و اولین نمونه آوازهای ارمنی به چشم می‌خورد. یغیشه^{۲۰} یکی از دیگر

مورخان قرن پنجم، در کتاب خود به نام «در مورد وارتان و جنگ ارمنه» به جنگ سال ۴۵۱ م. که بین ارمنه و دولت ساسانی به خاطر استقلال و آزادی انجام گرفت، اشاره می‌کند. اثر مورخ دیگری به نام قووند^{۲۱}، سند دیگری از تاخت و تاز اعراب در ارمنستان و آسیای صغیر در قرن هشتم می‌باشد. کتابی از آریستاکس لاسیورتسی^{۲۲} به جنگ بین ترکان سلجوقی و دولت بیزانس در قرن یازدهم میلادی و کتابی از گیراگوس گاندزاکس^{۲۳} به حمله مغولان در قرن سیزدهم م. اشاره می‌کند.

در میان این دست‌نوشته‌ها، کتب حقوقی جایگاه ویژه‌ای دارند. «کتاب قانون» هوهان آرتزنتسی^{۲۴} در قرن هشتم میلادی، یکی از کتاب‌های مهم حقوق قرون وسطی به شمار می‌آید که در آن به حقوق بین‌الملل و حقوق ارمنه اشاره شده است. همچنین کتاب‌های حقوقی و دادرسی کلیسای دیگری از مخیتار گوش^{۲۵} و سمبات گوندستابل^{۲۶} در این بخش وجود دارد.

در بخش کتاب‌های علوم دقیق، کتاب‌هایی از آنتیا شیراکاتسی^{۲۷} به نام «کتاب شمارش» که در مورد چهار عمل اصلی جداول نوشته شده، کتابی از

هوهانس سار کاواک^{۲۸} در مورد ریاضی و علم حساب و کتابی بسیار قدیمی از او کلیتس^{۲۹} که در قرن هفت میلادی به ارمنی ترجمه شده و در مورد اندازه‌گیری زمین می‌باشد، وجود دارد.

در قرن پنجم اماکن پزشکی و درمانی زیادی در ارمنستان مشغول به کار بوده‌اند، که در این مورد کتابی تهیه گردیده است و در بخش کتب طبی نگهداری می‌شود. در این بخش به خاطر پیشرفت چشمگیر علم طب در قرون ۱۱-۱۵ میلادی در این

سرزمین و به عرصه رسیدن پزشکان بزرگی همچون مخیتار هراتسی^{۳۰}، ابوسعید، گریگوریس^{۳۱}، فرج^{۳۲} و امیر دولت آمدیشتی^{۳۳}، کتاب‌های گران‌بهایی از آنان و کتب دیگری در این زمینه در بخش مذکور گردآورده شده است. تئاتر، از هنرهای دیرپای انسان بوده و از همان قدیم الایام در میان ملل مختلف به گونه‌های متفاوت مورد علاقه بوده است. این هنر در ارمنستان قدمتی دوهزار ساله دارد. در این مورد اسناد و شواهد بسیاری در کتب تاریخی تا کنون به چشم خورده است، که در پاره‌ای از آنان حتی چهره برخی از هنرپیشگان نیز به تصویر

لاتین، حبشی، عبری، آسوری، روسی قدیم، گرجی و چند زبان دیگر، کتاب‌های بسیاری را گردآورده و طبقه‌بندی و مجزا شده است که هر کدام به نوبه خود نقش مرجع را ایفا می‌نمایند.

ارامنه مردمی فرهنگ دوست بوده و اولین کسانی بودند که کتاب‌هایی را به زبان مادری خود به چاپ رسانده^{۳۷} و اولین کسانی بودند که صنعت چاپ و چاپخانه را به شرق آوردند.^{۳۸} آنان مردمی میهن پرست و عاشق علم و ادب بوده و به همین خاطر است که مراکز فرهنگی بسیاری چون ماتناداران که مرکز علمی و تحقیقاتی بزرگی است، در این کشور به وجود آمده است. این موزه محل کار و انجام پروژه‌های مختلف علمی توسط محققان و دوستداران عرصه علم می‌باشد. کارهای علمی این مؤسسه از سال ۱۹۵۹ به بعد انسجام بیشتری یافته و روند بسیار خوبی داشته است. متخصصان فراوانی در این موزه مشغول به کار پژوهش، بررسی و استخراج علوم مفید از این کتاب‌ها بوده و هستند و با استفاده از آنها توانسته‌اند مطالب فراوانی را به دیگران عرضه کنند.

کتاب‌هایی که جلد نقره‌ای دارند، دارای نقش و نگارهای بسیار زیبا بوده و کتاب‌های جلد چرمی نیز دارای نقوش صلیبی و مهر مانند می‌باشند. کتاب‌هایی هم که جلد کاغذی داشته‌اند، اکثراً ترمیم و بازسازی شده و دارای جلد چرمین شده‌اند. در سال‌های اخیر بخش کتب خارجی موزه، رشد فراوانی داشته است. بخش کتب عربی، فارسی،

کشیده شده است. همزمان با هنر تئاتر، ارامنه موسیقی خاص خود را داشته‌اند و در این زمینه آثاری که به دست ما رسیده، از قرون هشتم و نهم میلادی به بعد را شامل می‌شود.

این موزه همچنین آثار با ارزش دیگری از شعرا و نویسندگان نامدار قرون گذشته را در خود جای داده که از آن جمله می‌توان به افراد زیر اشاره کرد: گریگور نارگاتسی^{۳۹}، نرسس شنورهای^{۴۰}، فریگ^{۴۱}، کنستانتین یرزنگاتسی^{۴۲}، هوهانس تلگورانتسی^{۴۳}، مگردیچ نقاش^{۴۴}، گریگور آغتامارتسی^{۴۵}، سایات نوا^{۴۶} و بسیاری دیگر.

آثار بسیار زیبایی از کارهای تذهیب هنرمندان ارمنی نیز در بخش دیگری از این موزه نگهداری می‌شود که هر کدام سبک و زیبایی خاص خود را دارند. از آثار فراوانی که از قرون ۱۰ و ۱۱ به دست آمده می‌توان به هنرمندان صاحب نامی چون: مارکاره^{۴۷}، گریگور جاگگوغ^{۴۸}، توروس روسلین^{۴۹}، سارکیس بیدساگ^{۵۰}، دسرونی^{۵۱} و... اشاره نمود. بسیاری از آثار به جا مانده دارای جلد نقره‌ای و بعضی نیز دارای جلدی چرمین می‌باشند.

پاورقی‌ها:	
32. Faraj (زندگی در قرن ۱۲ و ۱۳ میلادی)	16. Yeznig Goghbatsi
33. Amir Dovlat Amasiatsi (زندگی در قرن ۱۵ میلادی)	17. Davit Anhaght از فلاسفه صاحب نام ارمنی که تفسیرهای وی در مورد کتاب‌های ارسطو و بوریپور بسیار معروفند.
34. Grigor Naregatsi (زندگی در قرن ۱۰ میلادی)	18. Movses Khorenatsi (از مورخان قرن پنجم میلادی)
35. Nerses Shnorhali (زندگی در قرن ۱۲ میلادی)	19. Agatangeghos (از مورخان قرن پنجم میلادی)
36. Frig (زندگی در قرن ۱۳ میلادی)	20. Yeghishe
37. Konstantin Yertzngatsi (زندگی در قرن ۱۳ و ۱۴ میلادی)	21. Ghevond
38. Hovhannes Telgorantsi (زندگی در قرن ۱۵ میلادی)	22. Aristakes Lastivertsi
39. Mgrdich Naghash (زندگی در قرن ۱۵ میلادی)	23. Giragos Gandagtsiz
40. Grigoris Aghtamartsi (زندگی در قرن ۱۵ و ۱۶ میلادی)	24. Hovhan Odentsiz
41. Sayat Nova (زندگی در سال‌های ۱۷۱۲، ۱۷۹۵ میلادی)	25. Mkhitar Gosh (فوت ۱۲۱۳ م.)
42. Markare	26. Smbat Gundstabl (زندگی در سال‌های ۱۲۷۶-۱۲۰۸ م.)
43. Grigor Jaghgogh	27. Anania Shiragatsi (زندگی در قرن هفتم میلادی)
44. Toros Roselin	28. Hovhannes Sarkavak (زندگی در قرن یازدهم میلادی)
45. Sarkis Bidsag	29. Evkelits (زندگی در قرن سوم پیش از میلاد)
46. Dseruni	30. Mkhitar Haratsi (زندگی در قرن ۱۲ میلادی)
۴۷. به سال ۱۵۱۲ میلادی در شهر ونیز ایتالیا.	31. Grigoris (زندگی در قرن ۱۲ میلادی)
۴۸. به سال ۱۶۳۸ میلادی، جلفای اصفهان.	
	1. Matenadaran
	۲. Mesrop Mashtots به وجود آورنده خط و حروف ارمنی.
	۳. Vagharshaput، یا بلاش آباد، از شهرهای قدیمی ارمنستان که توسط بلاش اول اشکانی ساخته شد و امروزه به نام اچمیادزین شناخته می‌شود.
	۴. خلیفه گری، محل انجام امور اداری و کلیسایی محسوب می‌شود و در قدیم ایام امور ثبت ازدواج، فوت و غیره در آن محل انجام می‌شده است.
	۵. این انستیتو فقط در همان ایام مشغول به کار بوده و امروزه چنین نهادی وجود ندارد.
	6. Echmiadzin
	7. Miasni Kian
	8. Avarayr
	این جنگ در سال ۴۵۱ م. بین دو کشور ارمنستان و ساسانیان اتفاق افتاده است.
	۹. این آمار مربوط به ژانویه ۱۹۸۹ می‌شود.
	۱۰. Msho Tcharndir به معنای دیوان بزرگان شهر موش که گلچینی از متون مذهبی و تاریخی و آداب و رسوم بوده و در سال‌های ۱۲۰۰-۱۲۰۲ میلادی نوشته شده است.
	۱۱. Tona tsuyts به معنی راهنمای اعیاد.
	12. Alexandrian Teon (زندگی در قرن اول میلادی.)
	13. Trakayian Dionisics (زندگی در سال‌های ۱۷۰ تا ۹۰ قبل از میلاد)
	14. Zenon (فوت ۲۶۴ قبل از میلاد)
	15. Yosebios (زندگی بین ۲۶۰-۳۳۹ میلادی)